

سرشناسه	: حاجتی شورکی، سیدمحمد، ۱۳۶۵ -
عنوان و نام پدیدآور	: معاد در اسلام و آیین زرتشت: بررسی پندارهٔ اترپذیری اسلام از آیین زرتشت / سیدمحمد حاجتی شورکی.
وضعیت ویراست	: [ویراست ۲].
مشخصات نشر	: قم: مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام ، انتشارات، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	: ۲۱۶ ص؛ ۵/۱۴ × ۵/۲۱ س.م.
فروست	: انتشارات مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام ؛ ۱۴۹۱. ادیان؛ ۲۳.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۴-۲۴۹-۷
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیا.
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۱۸۴] - ۲۰۵.
یادداشت	: نمایه.
عنوان دیگر	: بررسی پندارهٔ اترپذیری اسلام از آیین زرتشت.
موضوع	: معادشناسی.
موضوع	: Islamic eschatology
موضوع	: معادشناسی زردشتی.
موضوع	: Eschatology, Zoroastrian
موضوع	: اسلام و زردشتی.
موضوع	: Relations -- Zoroastrianism -- Islam
شناسهٔ افزوده	: مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام ، انتشارات.
رده‌بندی کنگره	: BP۲۲۲
رده‌بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۴
شمارهٔ کتاب‌شناسی ملی	: ۶۲۴۷۰۷۱

معاد در اسلام و آیین زرتشت

بررسی پندارهٔ اثرپذیری اسلام از آیین زرتشت

(ویراست دوم)

سید محمد حاجتی شورکی

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
قدس سره

۱۳۹۹

شمارهٔ ردیف ۱۴۹۱
شمارهٔ موضوعی ۲۳-ادیان
۱۳۹۹-۱۴

■ معاد در اسلام و آیین زرتشت: بررسی پندارهٔ اثربخیری اسلام از آیین زرتشت (ویراست دوم)

- نویسنده: سیدمحمد حاجتی شورکی
- ناشران: انتشارات مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
- چاپ: افق
- نوبت و تاریخ چاپ: اول، تابستان ۱۳۹۹
- شمارگان: ۳۰۰
- قیمت: ۳۱۰۰۰ تومان

- دفتر مرکزی: قم، خیابان شهدا، کوی ممتاز، پلاک ۳۸
- تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۳۲۴
- شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منیری جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲
- تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱
- شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
- تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۴-۲۴۹-۷

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۹	مقدمه معاونت پژوهش
۱۲	پیشگفتار

فصل اول: مفاهیم و کلیات

۱۶	مقدمه
۲۰	مفهوم شناسی
۲۰	۱. زرتشت
۲۱	۲. اوستا
۲۲	۳. متون پهلوی
۲۳	۴. اسلام
۲۴	۵. معاد
۲۶	۶. تأثیر

فصل دوم: معاد در دین زرتشت و اسلام

۲۸	مقدمه
۳۰	معاد در دین زرتشت
۳۱	۱. جاودانگی روح در دین زرتشت
۳۲	۲. مرگ
۳۳	۲-۱. حقیقت مرگ
۳۴	۲-۲. پدیدآورنده مرگ
۳۶	۲-۳. دیو مرگ

۳. جهان پس از مرگ ۳۸
- ۳-۱. سدوش ۳۹
- ۳-۲. حرکت به سوی چینوت پل ۴۰
- ۳-۳. چینوت پل ۴۰
- ۳-۴. داوری فردی ۴۱
- ۳-۵. روان بدون بدن در عالم پس از مرگ ۴۳
- ۳-۶. بهشت، دوزخ، همیستان ۴۴
۴. عمر جهان ۵۲
۵. سوشیانت و رستاخیز ابدان ۵۲
۶. رستاخیز و حوادث پس از آن ۵۴
- ۶-۱. کیفیت رستاخیز ۵۸
- ۶-۲. ورود به بهشت و دوزخ ۶۱
- ۶-۳. داوری نهایی ۶۲
- معاد در اسلام ۶۳
۱. جاودانگی روح در اسلام ۶۴
۲. مرگ ۶۶
- ۲-۱. حقیقت مرگ ۶۶
- ۲-۲. پدیدآورنده مرگ ۷۰
- ۲-۳. مأمور مرگ ۷۲
۳. برزخ ۷۵
- ۳-۱. سؤال قبر ۷۷
- ۳-۲. بدن برزخی ۷۸
- ۳-۳. بهشت و دوزخ برزخی ۷۹
۴. رستاخیز ۸۲
- ۴-۱. کیفیت رستاخیز ۸۴
- ۴-۲. صراط ۸۶

۴۳. اعراف	۹۲
۴۴. بهشت و دوزخ	۹۴

فصل سوم: تحلیل تاریخی و نقد دیدگاه‌های اثرپذیری اسلام از دین زرتشت

مقدمه	۱۰۰
دیدگاه‌های مختلف اثرپذیری اسلام از دین زرتشت در آموزه معاد	۱۰۲
۱. اثرپذیری اسلام از دین زرتشت به صورت غیرمستقیم (با واسطه)	۱۰۲
۱-۱. اثرپذیری اسلام از دین زرتشت با واسطه یهودیت	۱۰۲
۱-۲. اثرپذیری اسلام از دین زرتشت با واسطه سلمان فارسی	۱۰۹
۲. اثرپذیری اسلام از دین زرتشت به صورت مستقیم (بدون واسطه)	۱۱۰
۲-۱. اقتباس معارف قرآنی، از جمله معاد، از دین زرتشت	۱۱۰
۲-۲. اثرپذیری اسلام از دین زرتشت، بدون توضیح مدعیان درباره چگونگی آن	۱۱۱
تأثیر و تأثر متقابل اسلام و دین زرتشت	۱۱۴
بررسی و نقد دیدگاه‌های گوناگون اثرپذیری اسلام از دین زرتشت	۱۱۴
۱. نقدهای مشترک	۱۱۴
۲. نقدهای خاص	۱۲۵
۲-۱. بررسی اثرپذیری اسلام از دین زرتشت از طریق یهودیت	۱۲۵
۲-۲. بررسی اثرپذیری اسلام از دین زرتشت از طریق سلمان فارسی	۱۳۹
۲-۳. بررسی اثرپذیری معارف اخروی قرآن از دین زرتشت	۱۴۲
۲-۴. بررسی اثرپذیری اسلام از دین زرتشت، بدون توضیح چگونگی آن	۱۴۷
تأثیر اسلام بر دین زرتشت	۱۵۰
بررسی تأثیر اسلام بر دین زرتشت	۱۵۲

فصل چهارم: تحلیل محتوایی و طرح دیدگاه صحیح

مقدمه	۱۵۶
تحلیل محتوایی (بیان شباهت‌ها و تفاوت‌ها)	۱۵۶

۱۵۷.....	۱. شباهت‌ها.....
۱۵۷.....	۱-۱. شباهت‌ها در مقولهٔ مرگ.....
۱۵۷.....	۱-۲. شباهت‌ها در عالم پس از مرگ.....
۱۵۸.....	۱-۳. شباهت‌ها در رستاخیز.....
۱۵۸.....	۱-۴. شباهت‌ها در امور جزئی.....
۱۵۹.....	۲. تفاوت‌ها.....
۱۵۹.....	۲-۱. تفاوت‌ها در مقام توصیف و تبیین معارف اخروی.....
۱۶۱.....	۲-۲. تفاوت‌ها در مقولهٔ مرگ.....
۱۶۳.....	۲-۳. تفاوت‌ها در جهان پس از مرگ.....
۱۶۴.....	۲-۴. تفاوت‌ها در واقعهٔ رستاخیز و حوزه‌های مرتبط با آن.....
۱۶۶.....	۲-۵. تفاوت‌ها دربارهٔ بهشت و جهنم.....
۱۶۸.....	۲-۶. تفاوت‌های پل صراط با چینوت پل.....
۱۶۸.....	۲-۷. تفاوت‌های همیستگان با اعراف.....
۱۷۰.....	دیدگاه صحیح و مورد نظر.....
۱۸۴.....	منابع.....
۱۸۴.....	الف) منابع فارسی.....
۱۹۹.....	ب) منابع عربی.....
۲۰۳.....	ج) منابع انگلیسی.....
۲۰۴.....	د) مقالات.....
۲۰۵.....	هـ) سایت اینترنتی.....
۲۰۶.....	نمایه‌ها.....

مقدمه معاونت پژوهش

حقیقت اصیل ترین، جاودانه ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق چه جان‌ها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل پرستان چه توطئه‌ها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته‌اند. چه تلخ واقعی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل ازین رفتنی و نگونسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویانی است که در عرصه نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته‌اند، و دراین میان نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جانشینان برحق و گرامی او علیه السلام، برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت پرستان حقیقت‌گریز دانسته و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از

شمار آثار نوشتاری و دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت دشوارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی بازابند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرزوبوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان ردپای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش درپیش است. از این‌رو، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام در پرتو تأییدات رهبر کبیر

انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «مد ظله العالی» از آغاز تأسیس براساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در قلمرو کلام بین‌الادیان که با تلاش پژوهشگر ارجمند جناب آقای سیدمحمد حاجتی شورکی نگارش یافته است. هدف اصلی نویسنده ارائه تبیین و نقد دیدگاه‌های گوناگون اثرپذیری اسلام از آیین زرتشت در آموزه معاد است.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و حجج اسلام والمسلمین آقایان دکتر حسین نقوی و جواد باغبانی که با مطالعه و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *

پیشگفتار

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِّينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ^۱ «همانا مؤمنان [(مسلمانان)]، و یهودیان و صابّین و مسیحیان و مجوس [(زرتشتیان)] و مشرکان، خداوند در میان آنان روز قیامت داوری می‌کند. خداوند بر هر چیز گواه است».

واژه «مجوس» یک بار در قرآن، و در آیه بالا آمده است. بنابر نظر مشهور مجوس به پیروان آیین زرتشت اشاره دارد و کتاب پیش روی بر این پیش فرض بنا شده که آیین مجوس در زمره ادیان آسمانی است. ادیان آسمانی در صورتی که بر اصالت خود باقی مانده و دستخوش تحریف و بدعت نشده باشند، در اصول بنیادین با یکدیگر مشترک‌اند. باور به حیات پس از مرگ و رستخیز مردگان از اصول بنیادین ادیان آسمانی است. دعوت به معادباوری یکی از ویژگی‌های ادیان الهی به شمار می‌رود و چگونگی نگرش به معاد و فرجام انسان‌ها بر رفتارها و هنجارهای زندگی فردی و اجتماعی انسان بسیار تأثیر می‌گذارد.

در سده اخیر در باب اصل آموزه معاد و جزئیات آن از منظر اسلام شبهاتی مطرح شده که پنداره اثرپذیری از آیین زرتشت نیز از جمله آنهاست. تقدم زمانی آیین زرتشت بر اسلام از یک سو، و وجود شباهت‌های ظاهری میان معاد در روایت اسلامی و روایت زرتشتی از سوی دیگر، سبب شده است برخی به اثرپذیری اسلام از آیین زرتشت در این آموزه حکم کنند.

نوشتار حاضر پس از توصیف آموزه معاد در هر دو دین، به بررسی و نقد شبهات اثرپذیری اسلام از آیین زرتشت در این زمینه پرداخته است، و در پایان با پیمودن مقدماتی، به دیدگاه صحیح درباره عدم اثرپذیری ادیان آسمانی از یکدیگر رهنمون شده است. از آنجا که تحقیقی جامع با موضوع، مسائل و اهداف ویژه این تحقیق، تألیف نشده، یا دست‌کم یافت نشد، مسئله این نوشتار تازه بوده، می‌تواند نقصان تحقیق در این زمینه را جبران کند و در زمینه مطالعات ادیان گامی به جلو باشد.

بر خود لازم می‌دانم از استادان ارجمند، حجج اسلام والمسلمین دکتر سیداکبر حسینی قلعه بهمن، دکتر محمدحسین فاریاب، جواد باغبانی و جناب آقای دکتر امیر خواص که در اصلاح و اتمام این نوشتار نقش داشتند، و به‌ویژه از استاد بزرگوار حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حسین نقوی که طی تحقیق و نگارش کتاب، از رهنمودهایشان بهره‌افز برده‌ام، بسیار قدردانی و تشکر کنم.

در پایان از همه کسانی که به گونه‌ای بنده را در این پژوهش یاری نمودند، قدردانی کرده، سلامت و توفیق روزافزونشان را از خداوند متعال خواستارم.

وَأَخِرُ دَعْوَانِي أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

سید محمد حاجتی شورکی